

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНА ГУМАНІЗМУ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Досліджено трансформацію концептуалізації гуманізму в українській політичній науці від часів незалежності до сьогодення. Аналізується перехід від абстрактно-філософського осмислення людини як цінності до конкретних інституційних механізмів захисту людської гідності в умовах війни. Розглядається взаємозв'язок між теоретичним осмисленням антропоцентризму та практиками державотворення. Особливу увагу приділяється переосмисленню гуманістичної парадигми у контексті російської агресії 2014–2026 рр. Доведено, що сучасна українська політична думка формує оригінальну концепцію ситуативного гуманізму, де захист національної суб'єктності стає передумовою реалізації універсальних гуманістичних цінностей.

Ключові слова: гуманізм, політична філософія, українська політична думка, антропоцентризм, аксіологія політики, політична суб'єктність, гуманітарна політика, пост-колоніальні студії, російсько-українська війна.

Oleksandr Kozienko. Reconsidering the phenomenon of humanism in the context of the socio-political development of modern Ukraine

The proposed article examines the transformation of the conceptualization of humanism in Ukrainian political science from the time of independence to the present. The transition from an abstract philosophical understanding of man as a value to specific institutional mechanisms for protecting human dignity in war conditions is analyzed. The relationship between the theoretical understanding of anthropocentrism and state-building practices is considered. Special attention is paid to the rethinking of the humanistic paradigm in the context of the Russian aggression of 2014–2026. It is proven that modern Ukrainian political thought forms an original concept of situational humanism, where the protection of national subjectivity becomes a prerequisite for the implementation of universal humanistic values.

Key words: humanism, political philosophy, Ukrainian political thought, anthropocentrism, political axiology, political subjectivity, humanitarian policy, post-colonial studies, russian-ukrainian war.

Вступ. Повномасштабна російська агресія проти України актуалізувала фундаментальні питання про сутність гуманізму в політичній сфері. Війна змушує переосмислити не лише практичні аспекти захисту людини, а й теоретичні засади гуманістичної парадигми. Як співвідносяться універсальні принципи гуманізму з необхідністю збройного опору? Чи можливий гуманізм без державної суб'єктності? Ці питання виходять за межі абстрактних філософських роздумів і стають предметом гострих дискусій у вітчизняній політичній науці.

Актуальність дослідження визначається трьома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, військовий досвід України 2014-2026 років генерує унікальний емпіричний матеріал для переосмислення класичних гуманістичних концепцій. Масштабні порушення прав людини російськими окупантами, геноцидальна політика щодо українців та натомість безпрецедентна мобілізація громадянського суспільства України на захист гідності та свободи створюють екзистенційну напругу, яка потребує нових теоретичних підходів. По-друге, інтеграція України до європейського політичного простору потребує артикуляції власної гуманістичної традиції, відмінної як від постколоніальних нашарувань радянської доби, так і від спрощених рецепцій західноєвропейських моделей. По-третє, в сучасних умовах постає необхідність концептуалізації досвіду трансформації політичних інституцій від авторитарних до демократичних практик, де гуманізм виступає не декларативним гаслом, а критерієм ефективності реформ.

Огляд наукових досліджень. Проблематика гуманізму в політичній філософії має тривалу інтелектуальну традицію, від ренесансного антропоцентризму до сучасних дебатів про права людини та гідність. Класичні роботи Піко деллі Мірандоли, Еразма Роттердамського заклали підвалини розуміння людини як автономного суб'єкта. Іммануїл Кант сформулював категоричний імператив, де людина розглядається як мета сама по собі, а не засіб. У ХХ ст. проблематику гуманізму розвивали Ж.-П. Сартр, Е. Фромм, А. Камю, кожен з яких розглядав різні аспекти людської суб'єктності та свободи.

В українській традиції гуманістичні ідеї простежуються від Києво-Могилянської академії, де поєднувалися православна антропологія та західноєвропейський гуманізм. Григорій Сковорода роз-

вивав концепцію «сродної праці» та внутрішньої свободи людини. Слід відзначити також дослідження діаспорних українських мислителів ХХ ст. В. Липинського, В. Старосольського, І. Лисяка-Рудницького. Проте систематична політологічна рефлексія над гуманізмом розпочалася лише після 1991 року. Серед сучасних українських дослідників вагомий внесок у розробку проблематики зробили Ф. Кирилюк, який досліджував філософські виміри політичної ідеології [1], В. Андрущенко та М. Михальченко, які розглядали гуманізм у контексті соціальної філософії [2]. Особливої уваги заслуговують праці М. Поповича про філософію свободи.

Воєнний контекст актуалізував новітні дослідження. В. Волковський аналізує світоглядні виміри політичної свідомості в умовах гібридної війни [3]. О. Кулик досліджує специфіку української філософії як національної традиції мислення [4]. Я. Любівий розглядає концепцію нового гуманізму в контексті воєнних викликів [5]. Слід зазначити, що й зарубіжні дослідники звертаються до української проблематики: Е. Вілсон аналізує базову ідентичність та соціальне конструювання в умовах війни [6], Т. Снайдер розглядає етичні виміри російської агресії.

Мета статті полягає у реконструкції траєкторії осмислення феномена гуманізму в українській політичній думці від здобуття незалежності до сьогодення, з фокусом на трансформаціях концептуального апарату та методологічних підходів. Завдання дослідження включають: визначення ключових етапів еволюції гуманістичного дискурсу; аналіз впливу соціально-політичних трансформацій на теоретизацію гуманізму; виявлення специфіки української рецепції класичних та сучасних гуманістичних концепцій; окреслення перспектив подальшого розвитку гуманістичної парадигми в умовах воєнного часу та постконфліктної реконструкції.

Методологія дослідження базується на компаративному аналізі текстів українських політичних мислителів різних періодів. Застосовуються методи концептуальної історії для відстеження трансформації змісту ключових понять. Дискурс-аналіз дозволив виявити латентні смислові зсуви у використанні гуманістичної термінології. Герменевтичний підхід забезпечив контекстуалізоване розуміння текстів з урахуванням соціально-політичних обставин їх створення. Використовується також критично-конструктивний

підхід для деконструкції ідеологічних нашарувань та виявлення автентичних інтелектуальних спрямувань авторів.

Виклад основних положень. Еволюція осмислення гуманізму в українській політичній думці може бути структурована у три основні періоди, кожен з яких характеризується специфічною проблематикою та методологічними підходами.

Період деколонізації дискурсу (1991–2004 рр.). Цей етап позначений інтенсивною роботою з деконструкції радянських ідеологем та адаптації західних політичних теорій. Радянська інтерпретація гуманізму, підпорядкована класовому підходу та ідеї комуністичного майбутнього, виявилася нежиттєздатною. Українські дослідники опинилися перед необхідністю переосмислення самих підвалин гуманістичної думки.

Характерною рисою цього періоду стало звернення до власної інтелектуальної традиції. Публікації творів В. Липинського, Д. Донцова, представників Празької школи актуалізували питання про співвідношення національної та універсальної складових гуманізму. Дискусії точилися навколо того, чи може існувати «український гуманізм» як окрема традиція, чи йдеться про специфічну адаптацію універсальних принципів.

Ф. Кирилюк наголошував, що гуманізм епохи Відродження утверджував ставлення до людини як найвищої цінності, на основі чого формувалися теорії прав і свобод [1, с. 35]. Проте в українському контексті це набувало додаткового виміру: йшлося не просто про абстрактну людину, а про людину, позбавлену права на власну державність, мову, культурну ідентичність. Гуманізм у цьому контексті набував ознак проєкту відновлення політичної суб'єктності нації. В. Андрущенко та його колеги наполягали на необхідності розбудови суспільства, де гуманістичні ідеали посідають домінуюче місце в системі орієнтирів, а принципи гуманізму стають імперативами офіційної політики [2, с. 156]. Це формулювання показує: воно фіксує розрив між декларативним визнанням гуманізму та його інституційною імплементацією. Саме цей розрив став предметом критичного переосмислення у наступний період.

Період інституційної конкретизації (2004–2014 рр.). Помаранчева революція 2004 року позначила перехід від абстрактних дискусій про гуманізм до питань про механізми його практичної реалізації. Концептуальні дебати зміщуються у площину при-

кладної політології. Йдеться вже не просто про визнання цінності людини, а про створення інструментів, що забезпечують її політичну суб'єктність.

Трансформація конституційного ладу, реформи судової системи, намагання подолати корупцію – усе це осмислювалося крізь призму гуманізації політики. Проте цей період також виявив суттєві суперечності. Олігархічна модель влади, що зберігалася попри демократичні процедури, підривала довіру до гуманістичної риторики. Розрив між проголошеними цінностями та реальними практиками породжував скептицизм щодо можливості укорінення гуманізму в українській політичній культурі.

Водночас саме у цей період формується розуміння гуманізму не як статичного набору принципів, а як динамічного процесу. Дослідники починають звертати увагу на культурні та історичні передумови гуманістичних практик. Обговорюються питання про співвідношення індивідуальних прав та колективних ідентичностей, про межі толерантності, про баланс між свободою та безпекою. Революція Гідності 2013–2014 рр. означила кульмінацію цього періоду. Масова мобілізація громадян на захист європейського вибору засвідчила, що гуманістичні цінності стали невід'ємною складовою політичної ідентичності значної частини суспільства. Проте агресія росії 2014 року кардинально змінила контекст осмислення гуманізму.

Воєнна трансформація (2014–2026 рр.). Анексія Криму та війна на Донбасі, а згодом повномасштабне вторгнення 2022 року створили екзистенційну ситуацію, яка вимагала радикального переосмислення гуманістичної парадигми. Виникли питання, які раніше здавалися риторичними. Чи сумісний гуманізм з необхідністю збройного опору? Як співвідносяться принцип недоторканності людського життя та обов'язок захищати суверенітет держави?

Українські вчені опинилися перед викликом синтезу, здавалося б, непоєднаних елементів: пацифістських спрямованостей класичного гуманізму та імперативу національного опору. Н. Хамітов формулює концепцію «нового гуманізму», де Україна виступає носієм гуманістичних цінностей у протистоянні з неототалітаризмом [5]. Ця концепція переосмислює біблійний наратив Давида і Голіафа у сучасному контексті, де мала держава захищає універсальні цінності проти агресивної авторитарної імперії.

В. Волковський аналізує світоглядні виміри локальної політичної свідомості, виявляючи патерни, що впливають на політичну поведінку в умовах гібридної війни [3]. Його дослідження демонструє, що російська агресія не просто загрожує фізичному існуванню України, а й намагається знищити саму можливість альтернативного, гуманістичного проєкту суспільного устрою на пострадянському просторі.

Війна виявила також проблему універсалізму гуманістичних принципів. Західні дискусії про права людини, що розгорталися в умовах відносної стабільності та безпеки, виявилися недостатніми для осмислення ситуації екзистенційної загрози. Е. Вілсон показує, як війна прискорила громадянську і соціальну конструкцію української ідентичності [6]. Гуманізм у цьому контексті перестає бути абстрактною філософською позицією і стає живою практичною опору.

Особливої ваги набуває питання про співвідношення національного та універсального. О. Кулик аргументує, що українська філософія може вважатися саме українською, коли вона створюється в контексті національних традицій мислення і є відповіддю на історичні виклики українського народу [4]. Застосовуючи цей принцип до гуманізму, можна стверджувати, що українська його версія формується як відповідь на конкретний історичний досвід: колонізації, геноцидів, позбавлення суб'єктності, а нині – захисту національного існування.

Водночас український досвід робить внесок у глобальні дебати про гуманізм. Дослідження західних авторів демонструють зростаючий інтерес до української перспективи. Г. Едінгер аналізує структурний та класичний реалізм у контексті путінської війни, показуючи обмеженість традиційних підходів [7]. Дискусії між Ю. Габермасом та Т. Снайдером про постачання зброї Україні виявляють напругу між абстрактним пацифізмом та конкретною етичною відповідальністю [8].

Принципово важливим стає осмислення гуманізму не через заперечення насильства взагалі, а через розрізнення між насильством агресивним та захисним. Якщо класичний гуманізм прагнув подолання війни як такої, то воєнний український досвід показує, що відмова від збройного опору в ситуації геноцидальної агресії означає не гуманізм, а співучасть у злочині. Захист людської гід-

ності вимагає захисту інституцій, що її забезпечують, включно з державою.

Трансформується також розуміння індивідуального та колективного. Волонтерський рух, територіальна оборона, масова підтримка армії засвідчують, що реалізація індивідуальної свободи не протистоїть колективній солідарності, а навпаки, знаходить у ній свою повноту. Громадянське суспільство виявляє небачену раніше суб'єктність, яка не потребує державної санкції чи контролю.

Окремої уваги заслуговує гендерний вимір гуманістичної трансформації. Участь жінок у збройних силах, їхня роль у волонтерському русі, протидія сексуальному насильству як методу війни – усе це вимагає переосмислення традиційних гендерних ролей у контексті гуманістичної парадигми. Йдеться не просто про рівність прав, а про визнання множинності способів реалізації людської суб'єктності.

Важливим аспектом стає питання про постконфліктну реконструкцію. Як поєднати принципи правосуддя, що вимагають покарання воєнних злочинців, з принципами примирення? Як відновлювати довіру в суспільстві, частина якого зазнала окупації? Ці питання вимагають нових концептуальних інструментів, які б поєднували етичну непримиренність до злочину з можливістю соціального відновлення.

Порівнюючи українську ситуацію з іншими випадками воєнних конфліктів, можна виділити як спільні риси, так і специфіку. На відміну від постколоніальних конфліктів у Африці чи Азії, де йшлося про звільнення від імперської залежності минулого, Україна протистоїть спробі реставрації імперської системи. На відміну від балканських воєн 1990-х років, де переплітались етнічні та релігійні чинники, український конфлікт має виразно ідеологічний характер: протистояння авторитаризму та демократії, закритого суспільства та відкритого.

Висновки. Аналіз еволюції наукового осмислення гуманізму в українській політичній думці засвідчує його складну траєкторію від абстрактно-філософських рефлексій до конкретних практик захисту людської гідності. Виявлено три основні періоди трансформації: деколонізація дискурсу (1991–2004 рр.), інституційна конкретизація (2004–2014 рр.) та воєнна трансформація (2014–2026 рр.). Кожен період характеризується специфічною проблематикою

та методологічними підходами. Війна 2014-2026 років стала каталізатором радикального переосмислення гуманістичної парадигми. Українська політична думка формує концепцію ситуативного гуманізму, де захист національної суб'єктності є передумовою реалізації універсальних гуманістичних цінностей. Це переосмислення має значення не лише для України, а й для глобальних дебатів про співвідношення універсального та специфічного, індивідуального та колективного, пацифізму та обов'язку захисту країни.

Перспективи подальших досліджень. Потребує поглибленої концептуалізації феномен «захисного гуманізму» як альтернативи класичним пацифістським інтерпретаціям, що виявилися недостатніми для осмислення ситуації екзистенційної загрози державності. Перспективним є дослідження людського виміру політики в контексті глобальних викликів XXI століття, зокрема виникнення гібридних форм агресії та поширення антигуманних ідеологій неоліберального типу. Важливим напрямом є дослідження рашизму як посткласичної антигуманної ідеології та його впливу на трансформацію міжнародного політичного порядку. Особливої уваги потребує концептуалізація моделі справедливого миру для України, що поєднувала б принципи відновлення територіальної цілісності, притягнення агресора до відповідальності та забезпечення довготривалої безпеки.

1. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. 575 с.
2. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія. Київ: Генеза, 2006. 654 с.
3. Волковський В. Світоглядні та ціннісні виміри локальної політичної свідомості України: до аналізу стратегій поширення та збереження доктрини «руського міра». Мультиверсум. *Філософський альманах*. 2021. Т. 1. № 2 (174). С. 140–156. DOI: <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2021.2.1.08>
4. Кулик О. Що таке українська філософія? *Вісник Львівського університету*. Сер. Філософсько-політологічні студії. 2022. Вип. 44. С. 71–76.
5. Любівий Я. Україна як носій нового гуманізму: шлях до перемоги над неоготалітаризмом? Рецензія на монографію Назіпа Хамітова «Війна в Україні і новий гуманізм: Давид проти Голіафа. Метаантропологія історії XXI століття». *Філософія освіти*. 2024. Т. 29. № 2. С. 255–258. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-19>
6. Wilson A. Ukraine at war: Baseline identity and social construction. *Nations and Nationalism*. 2024. Vol. 30. No. 1. P. 23–41. DOI: <https://doi.org/10.1111/nana.12986>
7. Edinger H.

Offensive ideas: structural realism, classical realism and Putin's war on Ukraine. *International Affairs*. 2022. Vol. 98. No. 6. P. 1873–1893. DOI: <https://doi.org/10.1093/ia/iiaac217> 8. Snyder T., Habermas J. On the war in Ukraine: a critical discourse analysis of elite media discourse in Germany. *Critical Discourse Studies*. 2024. Vol. 21. No. 4. P. 494–510. DOI: <https://doi.org/10.1080/17405904.2024.2331164>

References

1. Kyryliuk F. M. *Filosofia politychnoi ideolohii*. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2009. 575 s. 2. Andrushchenko V. P., Huberskyi L. V., Mykhalchenko M. I. *Sotsialna filosofia. Istoriia, teoriia, metodolohia*. Kyiv: Geneza, 2006. 654 s. 3. Volkovskiy V. Svitohliadni ta tsinnisni vymiry lokalnoi politychnoi svidomosti Ukrainy: do analizu stratehii poshyrennia ta zberezhennia doktryny «russkoho mira». *Multiversum. Filosofskiy almanakh*. 2021. T. 1. №. 2 (174). S. 140–156. DOI: <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2021.2.1.08> 4. Kulyk O. Shcho take ukrainska filosofii? *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Ser. Filosofsko-politolohichni studii. 2022. Vip. 44. S. 71–76. 5. Liubivyi Ya. Ukraina yak nosii novoho humanizmu: shliakh do peremohy nad neototalitaryzmoz? *Retsenziia na monohrafiu Nazip Khamitov «Viina v Ukraini i novyi humanizm: Davyd proty Holiafa. Metaantropolohiia istorii XXI stolittia»*. *Filosofiya Osvity*. 2024. Vip. 29. №. 2. S. 255–258. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2023-29-2-19> 6. Wilson A. Ukraine at war: Baseline identity and social construction. *Nations and Nationalism*. 2024 Vol. 30. No. 1. P. 23–41. DOI: <https://doi.org/10.1111/nana.12986> 7. Edinger H. Offensive ideas: structural realism, classical realism and Putin's war on Ukraine. *International Affairs*. 2022. Vol. 98. No. 6. P. 1873–1893. DOI: <https://doi.org/10.1093/ia/iiaac217> 8. Snyder T., Habermas J. On the war in Ukraine: a critical discourse analysis of elite media discourse in Germany. *Critical Discourse Studies*. 2024. Vol. 21. No. 4. P. 494–510. DOI: <https://doi.org/10.1080/17405904.2024.2331164>

Oleksandr Koziienko. Reconsidering the phenomenon of humanism in the context of the socio-political development of modern Ukraine

The proposed article examines the transformation of the conceptualization of humanism in Ukrainian political science from the time of independence to the present. The transition from an abstract philosophical understanding of man as a value to specific institutional mechanisms for protecting human dignity in war conditions is analyzed. The relationship between the theoretical understanding of anthropocentrism and state-building practices is considered. Special attention is paid to the rethinking of the humanistic paradigm in the context of the Russian aggression of 2014–2026. It is proven that modern Ukrainian political thought forms an original concept of situational humanism, where the protection of national subjectivity becomes a prerequisite for the implementation of universal humanistic values. It is found that the human rights violations by the Russian occupiers, the genocide against Ukrainians and, in

contrast, the unprecedented mobilization of Ukrainian civil society in defense of dignity and freedom require fundamentally new theoretical approaches. It is argued that the integration of Ukraine into the European political space requires the articulation of its own humanistic tradition, different from both the postcolonial layers of the Soviet era and the simplified receptions of Western European models. It is revealed that in modern conditions there is a need to conceptualize the experience of the transformation of political institutions from authoritarian to democratic practices, where humanism is not a declarative slogan, but a criterion for the effectiveness of reforms. The prospects for further research into this problem are related to the need for in-depth conceptualization of an alternative to classical pacifist interpretations, which turned out to be insufficient for understanding the threat to national sovereignty and the democratic world order; research into the human dimension of politics in the context of global challenges of the 21st century, in particular the emergence of hybrid forms of aggression and the spread of anti-human ideologies of the neo-imperial type; understanding racism as a post-classical anti-human ideology and its impact on the transformation of the international political order; forming a model of a just peace for Ukraine that would combine the principles of restoring territorial integrity, holding the aggressor accountable, and ensuring long-term security.

Key words: humanism, political philosophy, Ukrainian political thought, anthropocentrism, political axiology, political subjectivity, humanitarian policy, post-colonial studies, russian-ukrainian war.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 25.03.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 01.04.2026 р.

Дата публікації: 28.04.2026 р.